

Prof. dr hab. Tadeusz Pilch
emerytowany profesor
Uniwersytetu Warszawskiego

Ocena
rozprawy doktorskiej mgr Macieja Ciechomskiego
pt. Wychowanie do empatii – opracowanie i ewaluacja programu
edukacyjno - wychowawczego rozwijającego empatię u dzieci w wieku
9-10 lat,
napisanej pod kierunkiem dr hab. Janusza Surzykiewicza,

Zanim przejdę do systematycznej oceny recenzowanej pracy, pragnę szczególnie podkreślić jej podstawowy walor, tj. wybór problematyki badań i jej przedmiot. Uważam, że podjęta problematyka jest niezwykle aktualna i potrzebna we współczesnym świecie. Świecie trudnym, opartym na wielu bodźcach, z których pośrednie, np. wirtualne zaczynają dominować. Jakże ważne jest więc indywidualne i społeczne przesłanie podjętych badań, czyli ich znaczenie dla praktyki pedagogicznej. Wysoki poziom empatii warunkuje wysoki poziom zachowań prospołecznych, współpracy, dostrzegania drugiego człowieka i jego potrzeb. Wychowanie do empatii to wyzwanie dla nas wszystkich, tym bardziej więc cenne są wszelkie działania i badawcze inicjatywy wspierające poszukiwanie skutecznych dróg pracy z dziećmi w tym zakresie. Pozwolą one na tworzenie odpowiednich warunków do nowych działań lub doskonalenie już istniejących. Tym bardziej że, jak wskazuje Autor dysertacji po dokonaniu przeglądu istniejących programów edukacyjnych i wychowawczych, istnieje deficyt zarówno w liczbie podejmowanych działań w tym zakresie jak i ich skuteczności. Niezwykle cenny jest więc zamysł badawczy i jego realizacja, tj. autorski program wspierania rozwoju empatii oraz weryfikacja jego skuteczności.

Walorem pracy jest konsekwentna realizacja poszczególnych etapów projektu badawczego. Autor dokonał przeglądu wyników badań dotyczących empatii oraz ich

systematyzacji, opracował też teoretyczną koncepcję rozumienia i funkcjonowania empatii. Następnie utworzył program edukacyjny w oparciu o autorskie metody jego realizacji. Program ten poddany został analizie skuteczności, co jest przedsięwzięciem niezbędnym a rzadko podejmowanym. W rezultacie otrzymaliśmy program „Dobry kolega” oraz możliwość jego wykorzystania w praktyce edukacyjnej.

Rozprawa obejmuje 282 (bez załączników) standardowo zredagowanych stron oraz aneks wraz załącznikami. Praca ma prawidłową strukturę i logiczny układ. Składa się ze streszczenia, wprowadzenia, pięciu rozdziałów, podsumowania, bibliografii oraz załączników. Autor w poprawny sposób zrealizował w nich poszczególne etapy procesu badawczego.

W rozdziale 1 dokonano przeglądu literatury przedmiotu w zakresie empatii w naukach społecznych, w tym definicyjne ujęcia empatii, jej prezentację w nurtach pedagogicznych oraz psychologiczne koncepcje. Poszczególne prezentacje są bogate, oparte na ich krytycznej analizie.

Rozdział 2 to treści skupione wokół znaczenia empatii w życiu społecznym. Autor słusznie podejmuje bogate wątki dotyczące empatii w relacjach społecznych (2.1), wychowawczo-profilaktycznego charakteru empatii, w tym konsekwencji jej zaburzeń lub braku. W tym rozdziale mgr Maciej Ciechomski przedstawia także istniejące, wybrane programy rozwoju empatii oraz badania w zakresie ich jakości i warunków skuteczności.

Doktorant wykazał się wysokim poziomem znajomości wymienionych treści. Treść poszczególnych wątków prezentowana jest w sposób syntetyczny, podsumowujący zgromadzone informacje. Poszczególne terminy są trafnie dobrane, opisane oraz rozpoznane. Autor wybiera definicje, klasyfikacje, typologie na których opiera się w pracy w odpowiedni, tj. przekonujący sposób uzasadniając dany wybór. Nawet więc jeśli czytelnik w pierwszej chwili zastanawia się nad słusnością danego wyboru, to wkrótce, tj. po przeczytaniu jego uzasadnienia, wątpliwości mijają.

Pojawia się tu jednak uwaga/spostrzeżenie. Otóż nie jestem zwolennikiem „rozdrabniania” treści na bardzo krótkie rozdziały i tworzenie struktury według podziału: np. 1.3.9.1. W ten sposób zaintrygowany np. rozdziałem zatytułowanym *Metaanalizy dotyczące efektywności programów empatii* (2.3.2.1), sięgam do treści i znajduję półtorej strony. Uważam, że należy w taki sposób skonstruować treści rozdziału aby nie wyodrębnić problematyki aż tak wąskiej w treści. Czy treści te nie

mogłyby znaleźć się w rozdziale poprzedzającym pt. *Badania jakości i warunki skuteczności programów empatii (2.3.2)*?

Rozdział 3 to omówienie programu rozwoju empatii u dzieci „Dobry kolega”, który prowadzony był przez Autora dysertacji w ramach jego działalności trenerskiej. Moją aprobatę wzbudza takie – praktyczne – przygotowanie do dalszej pracy naukowej. Znajduje się tu graficzne zestawienie podejść do empatii (teorie empatii), charakterystyka, efekty oraz pedagogiczne implikacje. Rozdział ten stanowi bazę do dalszych przedsięwzięć badawczych. Zawiera także opis własnego modelu teoretyczno-badawczego realizowanego programu „Dobry kolega”.

Mam jednak pytania dotyczące zawartości tego rozdziału. Otóż nie całkiem przemawia do mnie jego idea/istota. Zgubiłem się. Znajdują się tu bowiem treści, które są graficznym podsumowaniem treści, które znalazły się w rozdziale 1. Następnie opisany został własny model teoretyczno-badawczy oraz koncepcja programu „Dobry kolega”. Autor wymienia cele programu, jego strukturę, metody dydaktyczne. Gdzie się zgubiłem? Otóż którego fragmentu pracy Autora dotyczy ten rozdział. Tego trenerskiego, czy tego nowszego (związanego z doktoratem)?. A jeśli nowego – to dlaczego treści te nie znajdują się w tzw. rozdziale metodologicznym?

Metodologiczna podstawa dysertacji (roz. 4) nie jest rozległa, lecz została sformułowana poprawnie. Założenia badawcze przedstawione są zrozumiałe, w oparciu o wyraźnie sformułowane cele, problemy, zmienne, wskaźniki. Dają one obraz zamierzeń poznawczych, a późniejszy tok sprawozdań empirycznych dowodzi trafnej ich typologii i układu. Postawiony cel pracy to stworzenie i weryfikacja metod rozwoju empatii, którą można będzie wykorzystać w warunkach szkolnych. Autor w celu weryfikacji postawionych hipotez badawczych zastosował metodę eksperymentu pedagogicznego. Dokonał trzech pomiarów zmiany poziomu zmiennej zależnej.

Tutaj pojawia się kolejne pytanie. Otóż nie rozumiem następującego stwierdzenia Autora: „mamy jednak świadomość, że model, który badamy (...). W którym imieniu wypowiada się Autor? Liczba mnoga powtarza się wielokrotnie. A może jest to sposób narracji, którego nie rozumiem.

Kolejnym atutem pracy są zastosowane narzędzia do badania poziomu empatii uczniów, tj. polską adaptację skali QAACE (Questionnaire to Assess Affective and Cognitive Empathy (Zoll.Enz, 2005), Test znajomości (ilości) emocji oraz Arkusz obserwacji zachowań dziecka, tj. kwestionariusz dla nauczycieli badacza oraz dziennik

obserwacji w ramach obserwacji uczestniczącej. Poszczególne narzędzia zostały opisane; Autor zaprezentował także analizę ich trafności i rzetelności w oparciu o literaturę przedmiotu.

Z wielkim uznaniem zapoznałem się ze sposobem adaptacji polskiej wersji kwestionariusza. Tłumaczenie przez dwóch niezależnych tłumaczy, powołanie panelu eksperckiego (cztery osoby), wyjaśnienie rozbieżności w tłumaczeniu, ponowne tłumaczenie, korekta, badania pilotażowe (wstępne), przygotowane ostatecznej wersji.

Wykorzystano, to kolejna zaleta dysertacji, dwie podskale z kwestionariusza Tendencji Konstruktywnych/Destruktywnych (Ulfik-Jaworska, 2005) jako zewnętrzne kryterium trafności narzędzia oraz – w tym samym celu analizę statystyczną.

Podobną procedurę weryfikacji narzędzia zastosowano wobec arkusza obserwacji zachowań dziecka.

Na podkreślenie zasługuje logika pracy – wszystkie elementy są ze sobą powiązane. Metodologiczne założenia opierają się najpierw na konstrukcie teoretycznym a następnie są kontynuowane zgodnie z ich zadaniem.

Z dużym zainteresowaniem i wysokimi oczekiwaniami zapoznałem się z wynikami badań. Są przejrzyste, opierają się na prezentacji efektów przeprowadzonego eksperymentu w oparciu o wcześniej scharakteryzowane, trafnie dobrane narzędzia badawcze oraz analizę statystyczną. Tutaj także zostały zweryfikowane postawione hipotezy badawcze.

W rozdziale 5.3. znajduje się podsumowanie oraz dyskusja wyników. Podkreślam wagę tych treści, m.in. z powodu zamknięcia dotychczasowego wyводу ale przede wszystkim ze względu na niedoceniecie przez wielu badaczy dyskusji nad otrzymanymi wynikami badań. Na uwagę zasługuje komentarz Autora dysertacji, który dostrzega i omawia „jakościowe” zaplecze badań. Jakościowe, tj. uwarunkowania które mogły mieć wpływ – w jego opinii - na wyniki badań, np. nie badaną sytuację rodzinną (konflikty rodzinne, kryzysy domowe). Mgr Maciej Ciechomski dostrzega też ograniczenia metodologiczne własnego przedsięwzięcia badawczego; taka refleksja świadczy o jego badawczych kompetencjach.

Wysoko oceniam także treści zawarte w rozdziale 5.4 dotyczące perspektyw rozwoju realizowanego programu oraz implikacje pedagogiczne (roz. 5.5). Są konkretne, opierają się na konkretnych przykładach oraz odnoszą się codzienności dziecka/ucznia. Autor zamieszcza także przykłady praktycznych rozwiązań oparte na przykładach już

zrealizowanych i omówionych w literaturze przedmiotu. Zainteresowany podjętą problematyką – tj. możliwościami rozwijania empatii u dzieci – nauczyciel, student z pewnością skorzystają z tych propozycji.

Teoretyczna prezentacja obszarów dotyczących podjętej problematyki oparta jest na trafnie dobranych źródłach oraz właściwym wyborze literatury przedmiotu. Pozostałe to prace napisane w języku angielskim i niemieckim; to ponad 200 pozycji literaturowych, z których 25% stanowi literatura polska. Duże wrażenie zrobił na mnie solidny przegląd badań na podjęty temat w pracach zwartych i czasopiśmiennictwie naukowym. Wyraźnie też pragnę podkreślić wymienione, wybrane prace Janusza Korczaka, np. *Jak kochać dziecko*. To dobrze, że pamiętamy o wspaniałym dorobku pedagogiki oraz że umiemy go odpowiednio wykorzystać i zinterpretować.

W toku bardzo obszernej pracy Autor kontroluje jej zawartość. Poszczególne wątki mają wyraźną strukturę, tezy są rozważane i zamykane. Język całej pracy jest komunikatywny, poprawny, układ treści logiczny, zawartość merytoryczna bogata, w pełni zasługująca na miano pracy na wysokim poziomie.

Konkluzja

Autor przygotował pracę poprawną pod względem formalnym i merytorycznym. Posiada kompetencje poznawcze dotyczące analizy i interpretacji tekstów naukowych. Opracował i zastosował narzędzia badawcze, za pomocą których zgromadził bogaty i interesujący materiał empiryczny. Rozprawa doktorska Pana Macieja Ciechomskiego jest dojrzałym koncepcyjnie opracowaniem, wykonanym ze znajomością merytorycznego zakresu problematyki, z dużą kulturą metodologiczną i umiejętnością przekazania wiedzy empirycznej sposobnej do korygowania rzeczywistości.

Na podstawie art. 13 Ustawy o tytule i stopniach naukowych z 14 marca 2003 roku z późniejszymi zmianami opowiadam się za dopuszczeniem Pana mgr Macieja Ciechomskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Podstawą mojego wniosku jest pozytywna ocena rozprawy doktorskiej.

Tadeusz Pilch